

TANZİMAT'IN İLÂNI SIRALARINDA TÜRKİYE'DE YÖNETİM (1826 - 1839)

Doç. Dr. MUSA ÇADIRCI

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda ülke yönetiminde asıl birim sancaktı. Birkaç sancağın oluşturduğu ve adına eyalet ya da vilayet denilen ünite, varlığını devletin kuruluşundan günümüze dek bazı değişikliklerle korumuş bulunmaktadır. Bu yönetim biçiminin oluşturulmasında askerî amaçlar göz önünde tutulmuş ve niteliği, Tanzimat'ın ilânına dek hemen hemen hiç değişmeden sürmüştür.

Başlangıçta eyaletlerin yöneticileri olan beylerbeyiler, o bölgenin hem mülki-malî ve hem de askerî şefleri idiler. Kendileri "Paşa Sancağı" denilen ve eyalete merkezlik yapan bir şehirde otururlardı. Bağlı sancakları ise bunlar adına, fakat merkezden atanan sancakbeyleri yönetirlerdi.

İmparatorluğun kuruluş ve gelişme dönemlerinde beylerbeyinin sancakbeyleri üzerinde özellikle askerî denetimleri vardı. O, eyaletine bağlı sancaklardaki timarlı sipahilerin birinci derecede şefi sayılırdı. Ancak sivil yönetim bakımından Paşa Sancağında "Bey" olmaktan öte bir yetkisi yoktu. Ne var ki 1550'lerden sonra bu durum değişmiştir. Özellikle malî güçlükler yüzünden besledikleri askerleri barındırma sıkıntısı çekmeye başlamaları ile birlikte, sancakların iç yönetimine karışmaya ve kanunnamelerde yer almayan vergiler uydurarak bu vergileri kendi adlarına toplamaya yönelmişlerdir. Timarlı sipahi-Yeniçeri çekişmesinin giderek Yeniçeri ordusu lehine gelişmesi, timar sisteminin kuruluşunda var olan iç çelişkilerin gün geçtikçe artması, kısacası klâsik deyimî ile timar sisteminin bozulup yerini iltizamla idareye bırakması olgusu, ülke yönetiminde şeklen olmasa bile fiilen önemli değişikliklere yol açmış, merkezi otorite varlığını eyaletlerde duyurmakta büyük güçlüklerle karşılaşır olmuştur¹.

¹ Özellikle Celâli İsyanları sonunda Anadolu'da kurulu düzenin alt üst olduğu, hükümet otoritesinin eyaletlerde silindiği belgeleriyle merhum hocam Mustafa Akdağ tarafından ortaya konmuştur. Bkz. Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyanları), Bilgi Yayınevi, Ankara 1873. Ayrıca, onun "Genel Çizgileriyle 17. yüzyıl Türkiye Tarihi" **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, III, s. 201-247.

17. yüzyıla gelindiğinde harp güçlerinin oluşturulmasında artık eyalet askerleri içinde tımarlı sipahiler, yerlerini valilerin kendi olanakları ile kapılarında besledikleri ve çeşitli adlarla anılan “kapu halkı” dediğimiz ücretli askerlere bırakmıştır. Valilerin güçleri, bu askerin sayı ve niteliğiyle ölçülür olmuştur. Bu gelişmeler, sancak yönetimini de olumsuz yönden etkilemiştir. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında vezir rütbesini almış yani beylerbeyi ya da vali olmaya hak kazanmış olanların sayılarındaki artışa karşılık, eyalet sayısını artırma olanağının bulunamayışı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet bu gibi kimselere unvanlarına uygun görev veremeyince, dolaylı yollardan soruna çözüm aramış, bazı sancakları bağlı oldukları eyaletlerden ayırarak böylelerine geçim kaynağı olarak verir olmuştur.

Daha önceleri kadılık için başvurulmuş bulunan bu yöntemin, yönetimde de yürürlüğe girmesi, merkezî otoritenin ülke çapında silinmesine yol açmıştır denilebilir. Kendilerine “aralık” olarak sancak gelirleri verilen üst düzeydeki kimseler, buralara gidip yönetimi doğrudan doğruya üzerlerine alma yerine, genellikle merkezde oturup, geliri ve idaresi kendilerine verilen küçük bölgenin yönetimini vekilleri eliyle yürütmeyi uygun görmüşlerdir. Önceleri “müsellim”, “kaymakam” daha sonra da “mütesellim” diye adlandırılan bu vekiller, çoğunlukla o bölgenin sivrilmiş ailelerine mensup kimseler idiler.

18. yüzyılda bu yolla yönetilen sancakların sayısı gittikçe artmıştı. Buna karşılık, klâsik dönemin eyalet sayısı değişmeksizin devam etmekle beraber, eyalete bağlı sancakların sayısında sürekli değişiklikler olmuştur. Çoğu sancak doğrudan doğruya merkezce atanan ve artık sancakbeyinin yerini almış bulunan mütesellimler eli ile yönetilir olmuştur. Öte yanda merkezde oturan vezirlerin atadıkları mütesellimlerin sayısı da artmıştı².

Bu dönemlerde özellikle askerlik alanında bazı yeni düzenlemeler yapılmak istenmişse de başarı elde edilememiştir. Ülke yönetimi gündün güne hükümete karşı bağımlılıkları azalan bir çeşit derebey kimselerin elinde kötüye gider olmuştur. Girişilen yenilikler çağın gereklerine cevap vermekten uzak, daha çok eskiyi canlandırmaya yönelik kalmıştır.

Osmanlı idarî yapısı hakkında son bir değerlendirme, Prof. Dr. Yaşar Yücel tarafından yapılmıştır. Bkz. “XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, TTK **Bellekten XLI**, (1977), s. 495-506.

² Mütesellimlik kurumunun ortaya çıkışı için şimdilik bk. Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi I**, (1944), s. 75.

III. Selim (1789-1807), bütün kurumlara yeniden işlerlik kazandırmak için köklü atılımlar yapmışsa da bilindiği gibi Yeniçeri-Ulema işbirliği sonucunda gerçekleştirilen ayaklanma ile padişahlıkla birlikte hayatını da yitirmişti. O'nun ülke yönetiminde yapmak istediği düzenleme, vali ve mutasarrıfları dürüst kimseler arasından seçmek, menşeyi bilinmez, derebeyleşmiş ailelere üst düzeyde yönetim görevi vermemektir. Ayrıca vergilerin kurallara uygun biçimde alınmasını sağlamak amacıyla idi. Özellikle Nizâm-ı Cedid askerinden yararlanarak iç güvenliği sağlama girişimleri, üzerinde durulmaya değer atılımlardı³.

II. Mahmud, gerek iç ve gerekse dış koşulların hiç iyi olmadığı bir dönemde İmparatorluğun yönetimini ele almak zorunda kalmıştı. Onu bekleyen sorunlar oldukça karmaşıktı. Bir yandan 1789'dan beri hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik akımı İmparatorluğa bağlı Avrupa yakası eyaletlerde ulusal ayaklanmalara yol açarken, öte yanda halkı müslüman olan yörelerde de başka nedenlerle isyanlar olmaktadır.

III. Selim devrinde başlayan sırp ayaklanması bu dönemde de aralıklarla sürmüştür. Rusya'nın karışması sonunda 1812 Bükreş Antlaşması'na onlarla ilgili bir madde konmuştur. 1816'da ise Sırlar imtiyazlı prenslik olmayı başararak, ayaklanmalarına ara vermişlerdir.. Bu olaydan bir kaç yıl sonra ise Yunan isyanı başgöstermişti. Bilinen aşamalardan sonra İngiltere ve Rusya'nın karışmaları sonunda Yunanistan bağımsızlığa kavuştu. Bunu Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesi olayı izlemişti.

II. Mahmud'un çözümlenmek zorunda olduğu büyük sorunlar bitmiyordu. 1831'e dek İmparatorluğun gözde bir eyaleti olan Mısır'da diğerleriyle kıyaslanmayacak nitelikte bir ayaklanma başgöstermiş, halkı müslüman olan bu eyaletin valisi, Halife'ye karşı gelmekle yetinmemiş, Anadolu'da bazı eyaletleri alarak İstanbul için büyük bir tehlike olduğunu ispatlamıştı.

Osmanlı ordusunun eyalet valisi güçlerine yenik düşmesi içte ve dışta büyük yankılar yapmış, yine Avrupa devletlerinin karışmaları sonunda, sorun hiçte Osmanlı yararına olmıyan biçimde II. Mahmud'un ölümünden hemen sonra çözümlenmişti.

³ III. Selim döneminde yapılan yenilikler en son S.J. Shaw tarafından "Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim II. 1789-1807" (Harvard University Press 1971), adlı eserde ele alınmış bulunmaktadır.

Anadoluda Nizâm-ı Cedid Askeri Ocağının kuruluşu ise tarafımızdan "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedid Ortasının Teşkil ve Nizâm-ı Cedid Askeri Kanunnamesi" adı altında incelenmiştir. Bkz. *Bellekten*, XXXV, (1972), s. 1-13.

Bütün bunların yanısıra iç güvenliği sağlamak ve ekonomik güçlüklerin üstesinden gelmek zorunda kalan devrin yönetimi, ister istemez bir dizi köklü önlemler almak durumunda kaldı. İlk bakışta şeklen yapılmış değişiklikler gibi görünen II. Mahmud dönemi yenilikleri, giderek çağdaş bir merkezi örgüt ile yeni ordunun kurulmasına yol açmıştır. Ayrıca sağlık, eğitim-öğretim ve giyim-kuşam alanlarında yapılan yeni düzenlemelerle Osmanlı toplumunu çağdaşlaştırmak istemiştir. Öte yandan konumuzu oluşturan Türkiye yönetiminde de bu dönemde önemli değişiklikler yapılmış, bir çok eski kurumun yerine yenileri getirilmiştir.

1 — Askerlik Alanındaki Yeniliklerin Yönetime Yansımaları

II. Mahmud, kendisinden önce yapılmış olan yenilik girişimlerinin sonuç vermemesinin nedenlerini biliyordu. Onun için asıl sorun güvenilir bir ordu ile merkezî bir yönetimi gerçekleştirip, ekonomik kalkınmayı sağlamaktı. Devrinin ilk yıllarında Bayraktar Mustafa Paşa'nın öneri ve desteği ile Yeniçeri Ocağını bir yana bırakarak, "Nizâm-ı Cedîd" kuruluşuna benzer "Sekbân-ı Cedîd" ocağını oluşturdu. Çağdaş yöntemlerle eğitilen bu askerlerin yanısıra, Yeniçeri Ocağına da düzen verilmek istendiğinde, Yeniçeriler ayaklanarak Bayraktar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdi. Olaydan sonra yenilik girişimleri savsamış, buna paralel olarak Yeniçeriler, zorbalıklarını artırmışlardı. Kadın ve erkeklere sarkıntılık, birbirleriyle kavga, tüccar ve esnafla işçileri haraca bağlama, savaşlarda başarı göstermeme ve kaçma gibi davranışları gittikçe artmıştı. Kısacası, kendi çıkarları dışında bir şey düşünmeyen ve hiçbir değer tanımayan, çeteleşmiş ocağın geleceği üzerinde durmak sırası gelmişti.

Başta Padişah olmak üzere İstanbul halkı ve devlet adamları bu ocağın kesin bir biçimde islahı ya da ortadan kaldırılması görüşünde birleşmişlerdi. II. Mahmud'un emriyle ileri gelenler toplanarak sorunu uzun uzadıya görüştükten sonra "Eşkinci" adı altında Nizâm-ı Cedîd ve Sekbân-ı Cedîd kuruluşlarına benzer, yeni askeri birlik oluşturulmasını kararlaştırdılar.

Yeniçeri Ocağı dışında kurulan bu ocak, bağımsız bir kuruluştu. Eğitim ve öğretime başladıktan hemen sonra geleceğinin tehlikede olduğunu anlayan Yeniçeriler, eşkinci askerini bahane ederek geleneksel propagandalarına başladılar. 15 Haziran 1826'da saray'a ve yeni düzene karşı klâsik ayaklanma başladı. Yeniçeriler kazanlarını At Meydanı'na çıkardılar. Yağma ve korkutma hareketlerine giriştiler.

Padişah, ileri gelen devlet adamlarının görüşlerini aldıktan sonra, isyancılara karşı koyma kararını verdi. Hükümete bağlı topçu, lağımçı,

kalyoncu askerleri ve halkın da desteğiyle isyan bastırıldı. II. Mahmud yayınladığı fermanla ocağın resmen kaldırıldığını ilân etti. Sadrazam da valilere vilâyetlerdeki Yeniçeri garnizonlarının dağıtılması emrini verdi ⁴.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yıllardan beri her ileri atılımı engelleyen en büyük güç tarihe karışmış oldu. İmparatorluğun içinde bulunduğu durum vakit geçirmeksizin yeni bir ordunun oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Nitekim çalışmalar kısa sürede tamamlanarak "Asakir-i Mansure-yi Muhammediye" adı ile çağdaş ülkelerin askeri kuruluşlarına benzer yeni bir ordu kurulması kararlaştırıldı. Temmuz 1826'da kuruluşun kanunnamesi yayınlandı. Kanuna göre öncelikle 12.000 kişilik olması düşünülen bu ordu, 1500'er erden oluşan ve "Tertip" adı verilen sekiz "Birlik"e ayrılmıştı. Her birliğe binbaşı rütbesinde bir subay komuta edecekti. 1828'de uygulamanın ortaya çıkardığı sorunlar göz önünde tutularak kuruluşta bazı değişiklikler yapıldı. Tertip "Alay", Kol "Tabur", Saf "Bölük" olarak adlandırıldı. Her alay 500 erden oluşan üç taburun birleştirilmesiyle oluşuyordu. Komutanına "Miralay" unvanı verildi. Tabur komutanları ise "Binbaşı" unvanını aldılar. Zamanla kuruluş geliştikçe bazı değişiklikler yapıldı. İki alay bir "Liva" sayılarak "Mirliva" komutasına verildi. Ayrıca Alaylar "Hassa" ve "Mansure" olmak üzere ikiye ayrıldı. Başlarına "Ferik" rütbesinde birer subay getirildi. 1832'de önce Hassa Ferikliği, sonra da Mansure Ferikliği "Müşir"liğe yükseltilerek askeri rütbeler Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine dek sürecek biçime konuldu.

Asakir-i Mansure-yi Muhammediye modern bir kuruluş olarak düşünülmüş, eğitim için Prusya'dan piyade, süvari ve topçu subayları getirilmiştir. Giyim ve kuşam da çağdaşlaştırılmıştır. Diğer taraftan Harp Okulu, Askerî Tıp Okulu açılmış, Avrupaya harp sanatını öğrenmeleri için öğrenci gönderilmiştir ⁵. Konumuz yönünden yeni düzenlemenin önemi

⁴ Gerek II. Mahmud'un Ocağın kaldırılışına ilişkin fermanında ve gerekse sadrazamın buyrulduşunda 150 yıldan beri Yeniçeri Ocağının bozulmaya başladığı, yeniden eski başarılı günlere dönülmesi için yapılan girişimlerin sonuç vermediği belirtiliyordu. Ocağın kaldırılması ile hayırlı bir işi yapıldığı da kaydedilmekte idi. Bkz. A. Cevdet, Tarih-i Cevdet, XII, (Dersaadet 1308), s. 267-281.

⁵ Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kuruluş ve gelişmesi hakkında özet bilgiler, E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V (1970) s. 151; M. Nuri, Netayücü'l-vukuat, 5. fasıl, s. 109'da yer almaktadır. Ayrıca Türk Ansiklopedisi "Asakir-i Mansure" maddesinde de özlü açıklamalar yapılmıştır. Bu konuda son bir araştırma ise Avigdar Levy tarafından yapılmış bulunmaktadır. Bkz. "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39", *IJMES*, Vol. 2, No. 1, pp. 21-39.

eyalet ve sancaklarda güvenliğin sağlanmasında düzenli askerden yararlanmanın yanısıra, Yeniçerilerin yüklendikleri bazı taşra görevlerinin açıkta kalmış olmasıdır.

1826'ya kadar gerek İstanbul ve gerekse taşrada Yeniçerilerin önemli etkenlikleri bulunuyordu. Güvenlik büyük ölçüde bunlarca sağlanıyor, vergi toplanmasında ve benzeri hizmetlerin görülmesinde zaman zaman Yeniçerilerden yararlanılıyordu. Ocağın kaldırılmasından hemen sonra İstanbul'un güvenlik sorunu Serasker'e bırakılmış, ayrıca İhtisab Ağası'na da yeni görevler verilmiştir. Bunlar Asakir-i Mansure-i Muhammediye'den ayrılan birliklerle görevlerini yerine getiriyorlardı. Ancak, eyaletlerde henüz bu kuruluş bulunmadığından, buralarda Redif Askeri Teşkilâtı kurulunca-ya kadar güvenlik işlerinde valiler yine düzensiz askerden yararlanmak zorunda kalmışlardı. Bunun yanısıra birçok eyalet ve sancağın geliri, yeni ordunun giderlerini karşılamak amacıyla oluşturulan Mansure Hazinesi'ne devredilmişti. Böylesi eyaletlerin yöneticileri bu hazinece atanmaktaydı.

Alınan bütün önlemlere karşın başlangıçta yeni ordudan istenilen başarı elde edilemedi. Bunun nedenleri arasında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı başta gelmekle beraber, askerlik için belirli bir sürenin konmamış olması, modern eğitim ve öğretimin çok pahalı olması da yer almaktaydı. Hazine gelirleri istenilen düzeye çıkarılamadığından, yeni kışlalar ve eğitim alanları yaptırmakta zorluk çekiliyordu. Bu yüzden düzenli askerin sayısını artırmak mümkün olmuyordu. Yöneticiler, klâsik dönemin eyalet askerlerine karşılık olabilecek yeni bir ordu daha oluşturmakta yarar gördüler. Asakir-i Mansure'nin kuruluşundan sekiz yıl sonra eyaletlerde Redif Askeri adı altında bir ordu daha oluşturuldu.

Kuruluş bakımından Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye benzeyen, fakat işleyiş ve görev yönünden değişik yapıya sahip bulunan Redif Askeri Teşkilâtının oluşturulmasına 1834 yılı Ağustosunda başlarında toplanan "Meclis-i Şura" da karar verilmişti. II. Mahmut bu kararı yerinde görerek onayladıktan sonra bir fermanla bütün ülkeye duyurmuş, kuruluş hakkında bilgi vermişti. Karar gereği İmparatorluğa bağlı bütün sancaklarda subayları ile birlikte 1400'er kişilik birer tabur oluşturulacaktı. Redif askeri olacaklar 23-32 yaşlarında bulunacaklar, askerliğe engel sakatlıkları olmayacaktı. Subaylar bölgenin "hânedan ve kişizâdeleri" arasından valilerce seçilip merkeze bildirilecekti. Uygun görülenler subay olarak taburların eğitimini üstleneceklerdi. Bunların yönetim işlerine karışmamaları kural olmakla birlikte eğer bir âyân veya voyvoda hem yönetim işlerini hem de subaylığı bir arada yürütebilecek yetenekte

görülürse, böylelerine olanak tanınacaktı. Subay seçilenler İstanbul'a gidecekler, orada kısa bir eğitimden geçirildikten sonra rütbe alarak geldikleri bölgelere Redif subayı olarak görev yapmak üzere geri gönderileceklerdi ⁶.

Redif Askeri teşkilâtının kurulmasını emreden ferman eyalet valilerinin ellerine geçer geçmez, valiler harekete geçmişler, asker yazımını başlatarak taburları oluşturmuşlardır ⁷. Ancak, önceden düşünülmeyen bazı sorunlar ortaya çıkmış, uygulama ilerledikçe güçlükler de artmıştır. Özellikle ileri gelen ailelere mensup kimselerin kısa sürede asker eğitecek bilgileri İstanbul'da öğrenip askere aktarmaları mümkün olmamıştı. Öte yanda sancak merkezlerinde yapılacak eğitimlere ziraat mevsiminde askerin katılmasını sağlamak zordu. Ayrıca yılda iki defa eyalet merkezlerinde yapılması öngörülen topluca eğitime katılmak kolay olmuyordu. Bunlar göz önünde tutularak 1836'da Redif askerinin daha uygun şartlarla eğitim ve öğretim yapmasını sağlamak için yeniden bir düzenlemeye gidildi ⁸. Redif teşkilâtının bulunduğu sancaklar yeniden belirli merkezlere bağlanarak mülki bölünmede yeni bir düzenleme yapıldı. Valilik unvanı "Müşir" olarak değiştirildi. Türkiye'de uygulamaya 2 Eylül 1836'da başlandı. Askerin eğitim ve öğretimi sıraya kondu. Sancak sınırları içindeki taburların üçer aylık süre ile sancak merkezinde eğitim ve öğretim yaptıktan sonra memleketlerine dönmeleri, yerlerine diğer bir taburun gelmesi kuralı kondu. Böylelikle hem sancak merkezi askersiz kalmayacak hem de erler işlerini yürütebileceklerdi. Ayrıca talimlerin ziraat mevsimine rastlatılmamasına çalışılacaktı. Böylece Anadolu'da yılda iki kez yapılmakta olan genel talimler bir defaya indiriliyordu.

Eyalet ve sancak merkezlerinde güvenliğin sağlanması, vergilerin toplatılması ve benzeri hizmetlerde Redif askerinden yararlanılmaya başlandı. Ancak istenilen derecede yarar sağlanılmadığından, Tanzimat'ın ilânından sonra askerlik alanında yeni düzenlemeler yapılırken, Redif teşkilâtı da önemli değişikliklere uğradı ⁹.

⁶ Redif askeri teşkilâtının kuruluşu konusu tarafımızdan ayrı bir makalede ele alındığından, burada kısa bir özet yapmakla yetiniyoruz. Bkz. "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII (1975), s. 63-75.

⁷ Anadolu'da halkın bu kuruluşun oluşturulmasını hoşnutlukla karşıladığı, birçok sancakta emir alınır alınmaz Redif birlikleri kurulduğuna ilişkin Başbakanlık Arşivinde belgeler bulunmaktadır. Ayrıca *Takvim-i Vekayi'de* de 1831 den itibaren konu ile ilgili bilgilere sık sık yer verilmektedir.

⁸ *Takvim-i Vekayi*, defa 133. Ayrıca Bursa Müzesi, Bursa S. S. C 26, y. 12'de ilişkin bilgi bulunmaktadır.

⁹ Yenilikler ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

2— Bu Dönemde Ülke Yönetimi

a) **Eyalet Yönetimi:** Bilindiği gibi eyalet ya da vilâyet denilen ve bir kaç sancağın oluşturduğu ünitenin yöneticisi önceleri beylerbeyi daha sonra vali diye adlandırılmıştır. Beylerbeyi ya da vali o bölgenin en yüksek askerî-idarî ve malî amiri olarak kalmıştır. II. Mahmut döneminde de bu durum hemen hemen aynen devam etmiştir.

Valiler doğrudan doğruya hükümet merkezince atanmaktaydılar. Bu göreve getirilebilmenin ön şartı “Vezir” rütbesine sahip olmaktı. Ayrıca yönetimin alt kademelerinde başarılı hizmet görmüş olmak, güvenilir bir sarrafla kethüdayı kefil gösterebilmek aranılan şartlardı. Sadrazamın arzı ve padişahın onayı ile atama kesinleşirdi¹⁰.

II. Mahmut, merkezî bir yönetimi gerçekleştirmek amacıyla olduğundan, yerli ailelerden gelme derebey çıkışlı kimselere iltifat etmemiş, bir ikisi hariç eyalet yönetimini denemiş ve başarı göstermiş kimselere vermiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, kurulan yeni ordunun başarılı yüksek rütbeli subaylarından bazılarını bu görev verilir olmuştur.

1836’da Redif askerinden daha iyi yararlanmak amacıyla düzenlemeler yapılırken valilik unvanı “Müşir” olarak değiştirilmiş, müşirlere hem askerî ve hem de malî-idarî yetkiler verilmiştir. Bu klâsik anlayışa uygun düşen bir girişimdi.

Tanzimat’ın ilânı sıralarında valiler atandıkları eyalet merkezinde otururlardı. Kendilerine bağlı sancaklara ise mütesellimlerini gönderirlerdi. Atandıkları merkeze varır varmaz ilk iş olarak bir “buyruldu” ile şehrin kadısına, bağlı sancaklar kadı ve naiblerine, mütesellimlere ve diğer ilgililere göreve padişahın isteği ve fermanı ile atandıklarını duyururlardı. Bu buyruğunun sureti eyalet merkezindeki mahkemede şehir ileri gelenlerinin de hazır buldukları toplantıda yüksek sesle okunuyor ve şer’iyye siciline kaydediliyordu. Elimizde bu buyruğulardan örnekler bulunmaktadır. Bu buyruğuların ortak yönleri, valilerin halk’a zulüm yapılmamasını, fakir fukaranın korunmasını, kanunlara uyulmasını istemeleridir. Ayrıca kendilerinin de bu konulara çok dikkat edeceklerini belirtiyorlardı¹¹.

¹⁰ Bu dönemde valilerin görev süreleri kural olarak bir yıldır. Her yılın Şevval ayı başlarında atamalar yenilenirdi.

¹¹ Karaman Eyaletine 1831’de atanan valinin buyruğusu Konya Mevlana Müzesi, **Karaman Ş. S.** 297, s. 7’de bulunmaktadır. Anadolu Eyaleti valisinin buyruğusu ise Ankara Etnoğrafya Müzesi, **Ankara Ş. S.** 198, belge 176’da yer almaktadır.

Valiler, eyaletleri sınırları içinde kalan bölgenin en üst düzeyde sorumluları idiler. Asker yazım ve toplatılması, her çeşit verginin alınarak zamanında hazineye gönderilmesi, mütesellimlerin atanıp denetlenmeleri onların sorumlulukları altında idi. Eyalete bağlı bütün iltizam ve mukataaların yönetimi III. Selim zamanında valilere bırakılmıştı. Bu durum II. Mahmut döneminde de devam etmiştir. Bütün iltizam ve mukataa gelirlerinin zamanında toplanarak bağlı buldukları hazinelere gönderilmelerini valiler, garanti ediyorlardı. Bunu merkezde buldukları sarrafları eli ile gerçekleştirmekteydiler. Böylelikle herhangi bir gecikmede hazinenin zarara girmesi önlenmek istenmişti.

Özellikle 1826'dan sonra hemen hemen bütün Türkiye'deki timar, zeamet ve diğer mukataaların yönetimi, emanet usulü ile valilerce mütesellim ve voyvodalara bırakılmıştır. Onlar da olageldiği üzere bu tür gelirleri hazine adına başkalarına iltizama vermişlerdir¹².

Eyalet işlerinin halkın da destek ve katkısı ile yürütülmesinin yararlı olacağını kavramış olan bazı valilerin, her yıl sancakların ileri gelenleriyle genel bir toplantı yaptıklarını saptamış bulunuyoruz. Bu toplantıya vilayete bağlı sancakların mütesellim, kadı, naib, voyvoda, âyân ve ileri gelenleri katılıyorlardı. Bölge sorunlarının ele alındığı toplantıda, eyaletçe hazineye ödenecek vergilerin sancaklara bölüştürülmesi, iç güvenliğin sağlanması için alınması gereken önlemler ve benzeri sorunlar tartışılarak karara bağlanıyordu. Tanzimat'la birlikte bütün eyaletlerde oluşturulacak "Eyalet Meclisleri"nin ilk şekli diyebileceğimiz bu tür toplantılar hükümet merkezinin isteğine bağlı olmaksızın valilerin kendi yetkilerini kullanmaları ile gerçekleşiyordu. Alınan kararlara uyulması zorunluymdu.

Karaman Eyaletinde böyle bir toplantı yapıldığını bildiren 3 Mart 1834 tarihli vali buyrulduşunda "...rü'yet-i umûr-ı mehâm-ı seniyye ve tenşk-i mesâlih-i ahâli ve fukara-yı duaciye zımnında senede bir defa Konya ve Akşehir sancaklarının hâvi olduğu kazaların hükkâmı efendiler ile şend nefer ihtiyâr ve voyvodalarının makkar-ı vülât-ı i'zâm olan medine-yi Konya'ya gelüb..." toplantıya katılması Larende kadısı ile voyvodasından isteniyordu¹³. Böylesi

¹² Örneğin, 1827'de Anadolu Valisi olan Vezir Hüsrev Mehmed Paşa, Ankara sancağı mütesellimine gönderdiği buyrulda, "...eyalet ve elviye dahilinde bulunan bil cümle zeamet ve timar ve mukataat ve cüz'i ve küllî kâfe-i iltizâmat yed-i vahidden mütesellim ve voyvodalar tarafından alınıp zabt ve idari.." olunması gerektiğini hatırlatıyordu. **Ankara Ş. S. 226**, belge 282.

¹³ Konya Mevlâna Müzesi, **Karaman Ş. S. 297**, s. 66.

toplantıların Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde de yapıldığını biliyoruz¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğunda ayrıca şehir merkezlerinde kadı, esnaf dernekleri temsilcileri, şehir kethüdası, mütesellim ve ileri gelen kimselerin gerektiğinde bir araya gelerek şehrin sorunlarını görüşüp karara bağladıklarını biliyoruz. Özellikle narh'ın saptanması, altı ayda bir sancak giderlerinin hesaplanarak tevzi defterlerine geçirilmesi gibi konularda kararlar veren bu kurul yılda bir kez değil sık sık toplanırdı. Bu toplantılarla az önce sözünü ettiğimiz ve eyalet merkezlerinde yapılan toplantıyı bir birine karıştırmamak gerekir¹⁵.

Valilerin eyalet merkezlerinde muhteşem konakları vardı. Konakların yakacak, onarım ve benzeri giderleri eyalet halkınca karşılanıyordu. Olageldiği gibi bu dönemde de valilere maaş ödenmiyordu. Buna karşılık eyalet halkından toplanan çeşitli vergilerin bir kısmı onlara bırakılıyordu¹⁶.

¹⁴ Tanzimat'ın ilânından önce, Mısır'da Mehmed Alinin gerçekleştirdiği yönetim biçiminin de etkisiyle Suriye şehirlerinde bu tür toplantıların yapıldığını Moshe Maoz tesbit etmiştir. Bkz. *Ottoman Reform in Syria and Palestine*, Oxford 1968, p. 90.

¹⁵ İ. Ortaylı, "vilâyet idaresinde meşveretin bildiğimiz kadarı ile 18. yüzyıldan beri uygulanan bir usul" olduğunu belirttikten sonra basılmamış doktora tezimize atıfta bulunmakta, ayrıca, H. İnalçık'ın "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten**, **XXVIII** (1964), adlı makalesinin 633. sayfasını göstermektedir. Burada söz konusu edilen meşveret, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri şehir merkezlerinde görülmektedir. Bu tür toplantılar kadının başkanlığında, şehir kethüdası, esnaf dernekleri yöneticileri, nakibü'l-çraf kaymakamı, ihtisap görevlisi, şehir âyanı ile ileri gelen bazı kimselerin katılmaları ile gerek görüldüğünde yapılmaktaydı. Özellikle yılda iki kez, yaz-kış aylarına ait narhın saptanması, şehir merkezine düşen verginin mahallelere taksimi, asker istendiğinde kimlerin gönderileceği gibi konuları görüşmek üzere bütün şehir merkezlerinde bu tür toplantılar yapılıyordu.

Verdiğimiz Karaman örneğinin bu toplantılarla ilişkisi pek yoktur. Yılda bir kez eyaletin genel sorunlarını görüşmek amacı ile yapılmaktadır. Yaygın olup olmadığını da bilemiyoruz. Tanzimat'ın ilânından hemen sonra oluşturulacak "Muhassılık meclisleri"nin görevleriyle, Tanzimat öncesi şehirlerinde gerektiğinde toplanan ve danışma niteliğinden öte bir fonksiyonu olmayan meşveret meclisleri arasında şeklen de bir benzerlik bulunmamaktadır. (İlber Ortaylı, sözünü ettiğimiz açıklamayı Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, 1840-1878, Ankara 1974, adlı kitabının 14. sayfasında yapmaktadır)

¹⁶ Örneğin, Ankara sancağının beytü'l-mal, mal-ı gaib, mal-ı mefkud, yuva, kaçgun, ispençe türü vergilerinden 1809 yılında elde edilen dört yük yirmibir bin akçenin iki yük altıbin altıyüzüki akçesi Ankara sancağı mutasarrıfına verilmişti. **Ankara Ş. S. 208**, belge 365. Ayrıca bütün valiler söz konusu yıllarda kendileri için "imdad-ı hazeriyeye" adı altında yılda iki taksitle toplanan bir vergi alırlardı. Karaman eyaleti valisine 1838 yılında imdad-ı hazeriyeye olarak yirmidörtbin yediyüz elli kuruş ödenmişti. Kayseri sancağı bu tarihte Karaman'a bağlı idi ve

Ayrıca bütün valiler kendileri için "İmdad-ı hazeriye" adı altında yılda iki taksitle önemli bir vergi daha toplarlardı. Örneğin Karaman valisine 1837 yılında imdad-ı hazeriye olarak 24750 kuruş ödenmişti. Kayseri Sancağı bu tarihte Karaman Eyaletine bağlı idi ve imdad-ı hazeriye vergisinden payına 1010 kuruş düşmüştü¹⁷.

Valilerin savaflara katılmaları gerektiğinde kendilerine "İmdad-ı seferiye" vergisi ödenirdi. 1828'de Karaman valisi vezir Mehmed Emin Paşa'nın sefere katılması için emir verilmiş ve kendisine 40.750 kuruş imdad-ı seferiye ödenmesi Padişah tarafından istenmişti¹⁸.

17. yüzyıldan beri valiler sık sık yer değiştirmek zorunda kalmışlardı. İncelediğimiz dönemde de bu böyle olmuştur. Atandıkları eyalete varıncaya dek yol boyunca uğradıkları yöre halkı, valilerle yanlarında bulunanları misafir etmek ve ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü. Kural olarak valilerin bu tür hizmetler için ücret ödemeleri gerekirdi. Ancak uygulamada çoğu zaman kuralın dışında çıkılmaktaydı. Halktan bedava yem ve yiyecek alınmaması için sık sık fermanlar yayınlanmışsa da Tanzimat'a dek bunun önü alınamamıştır. Sancakların yıllık giderlerini gösteren tevzi defterleri incelendiğinde, gelip geçen valiler için yapılmış masrafların çokluğu görülmektedir. Örneğin Bursa'dan Erzurum valiliğine atanan birisinin 500 kişilik hizmetlileriyle yola çıkması, yol boyunca misafir edilip masraflarının karşılanması büyük bir yük olmuştur¹⁹.

Valilik unvanı 1836'da Redif askeri teşkilatında yeniden düzenleme yapılırken, "Müşir" olarak değiştirilmiştir. Askeri amaçlarla yeni eyaletler oluşturulmuş, Asakir-i Mansure'nin üst düzeydeki subayları müşir olarak atanmışlardı. Ancak, istenilen sonuç alınamamış, Redif askerinin eğitim ve öğretimi sivrilmiş derebey menşeli kimselerin elinde kaldığı gibi, sancak yöneticileri de geleneksel olarak müşirlerce bunlar arasından seçilmişlerdir. Çeşitli nedenlerle âyan ve voyvodalıktan alınmış kimseler, aşiret beyleri ve benzerleri Redif taburları subaylıklarına getirilmişler, bunlar askerlerin giderleri için merkezden gönderilen paraları kendi çıkarları için

payına binon kuruş düşmüştü. Ankara Etnografya Müzesi, **Kayseri Ş. S.**, 200, s. 170. İmdad-ı hazeriye'nin muharrem ve receb aylarında toplandığını biliyoruz. Örneğin, Anadolu valisine olageldiği gibi muharrem ve receb aylarında ödenmekte olan imdad-ı hazeriye vergisi 1822 yılı receb taksidi ile ilgili kayıt **Çankırı Ş. S.** 24, s. 33'de bulunmaktadır.

¹⁷ **Kayseri Ş. S.**, 200, s. 170.

¹⁸ Konya Mevlana Müzesi, **Konya Ş. S.** 74, s. 104.

¹⁹ Bu dönemde de vali ve mutasarrıfların halktan bedava yem ve yiyecek aldıklarına dair belgeler bulunmaktadır. **Ankara Ş. S.** 213, belge 171 ve 198 belge 176 örneklerden ikisidir.

kullanmaktan başka, halktan da bu vesileyle vergi toplamaktan geri kalmamışlardır ²⁰.

Eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip "Mutasarrıf" diye anılan bir yönetici daha bulunmaktadır. Vezir rütbesini almış olan bazı kimselere devlet çeşitli nedenlerle valilik görevi veremeyince, bunların geçimlerini sağlamaları için tıpkı "aralık"ta olduğu gibi bir veya birkaç sancağın yönetimi verilmekteydi. Bazen de başka görevi olan vezir veya paşalardan birisine ek gelir olarak birkaç sancağın yönetimi bırakılırdı. Böyleleri asıl görevleri başında bulunmak zorunda olduklarından, mütesellim göndererek kendi adlarına buraları yönetirlerdi. Valilerden önemli farkları, çoğunun mutasarrıf oldukları sancak veya sancaklardan birisini merkez seçip orda oturmamaları idi. Örneğin, Asakir-i Mansure seraskeri olan Mehmed Hüsrev Paşa'ya 1826'da Karahisar-ı Sahib ve Ankara ile Sultanönü sancakları mutasarrıflığı verilmişti. Bir yıl sonra ise Anadolu eyaleti ile birlikte, Ankara, Kastamonu, Bolu, Viranşehir, Çankırı Sancaklarının mutasarrıflığı ona veriliyordu ²¹.

Şunu da belirtelim ki bazen bir veya birkaç sancağın yönetimini üstlenen vezir rütbeli mutasarrıflardan kimilerinin başka işleri olmadığından, sancaklardan birini merkez seçerek yönetimi doğrudan doğruya üzerlerine aldıkları da olurdu. Kayseri Sancağı bir ara mutasarrıflığı ve Osman Nuri Paşa orada mutasarrıftı. Halkın zulmünden şikayet etmesi üzerine kendisine uyarıda bulunulmuş, aldırılmayınca da 1834'de görevine son verilerek sancak Mansure Hazine'sine bağlanarak mütesellimlikle yönetilir olmuştu ²².

Eyalet yöneticisi olarak Tanzimat'ın ilânından önce az da olsa "Muhassıl"larla da karşılaşmaktadır. Ancak, Tanzimat'la birlikte getirilen muhassıllık ile bunlar arasında sadece isim benzerliği bulunmaktadır. Muhassıl, başlangıçta geliri doğrudan doğruya Padişah'a ait olan hasların yönetiminde görevli kimse iken, sonraları tıpkı mutasarrıflık gibi bir eyalet veya sancağın hem valiliğini yapan hem de hasılatını toplayan kimse olarak bilinmektedir. İncelediğimiz dönemde valilerden bazılarında eyaletleri sınırları dışında kalan sancakların da "muhassıllık" olarak verildiğini görüyoruz. Bazen de İstanbul'da oturmakta olan eski bir

²⁰ Sivas eyaleti Redif askeri miralay Hüseyin Bey ve diğerlerinin halktan aldıkları paralar ve bu yüzden aldıkları cezalar herkese ders olsun diye **Takvim-i Vekayi**'nin defa 165, inde (1838) yayınlanmıştı.

²¹ **Ankara Ş. S. 228**, belge 166 ve 229, belge 133.

²² **Takvim-i Vekayi**, defa 93.a

sadrazama eyalet bütünüyle muhassıllık olarak verilebilirdi. Örneğin, Niğde Sancağı bir süre Mansure Hazinesince yönetilirken 1834'de Karaman Valisi Ali Paşa'ya muhassıllık olarak verilmişti²³. İstanbul'daki sahilhanesinde oturmakta olan eski sadrazam Reşit Paşa'ya Sivas Eyaleti "bervech-i muhassıllık" verilirken, yine eski Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Ahmed Hulusi Paşa'ya mütesellimle yönetmek üzere Menteşe Sancağı bu biçimde verilmiş bulunuyordu²⁴.

Görülüyor ki valiliğin yanı sıra, mutasarrıflık ve muhassıllık da hemen hemen aynı görevi yüklenen en üst düzeyde birer yönetim kurumudur. Ancak, gerek muhassıllık ve gerekse mutasarrıflık bu dönemde valilik gibi genel ve yaygın bir yönetim biçimi olmaktan uzak, özel durumun ortaya çıkardığı geçici yönetim biçimi olmaktan uzak, özel durumun ortaya çıkardığı geçici birer kurumdurlar. Tanzimat'tan sonra da mutasarrıflık yer yer devam etmiştir. 1867 Vilâyet Nizamnamesinde yer alan "Liva" birimi yöneticisine "mutasarrıf" denilmiştir.

II. Mahmut devraldığı yönetim biçimini Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar aynen korumuştur. Bu tarihten sonra fırsat buldukça yeni düzenlemeler yapmıştır. 1826'dan hemen sonra bütün ülkede genel bir nüfus sayımı yapılarak, insan varlığı ve vergilere esas olacak mal-mülk sayımı gerçekleştirilmek istenmişti. Ancak, araya Osmanlı-Rus savaşının girmesi, bu tasarımı geciktirmiş, savaş biter bitmez 1830'da bütün ülkede sayım işi yeniden başlatılmıştı. Bu sayımın sonuçlarını değerlendirmek ve bundan böyle nüfus işleriyle uğraşmak üzere İstanbul'da "Ceride Nezareti" kurulmuştu. Eyalet ve sancak merkezlerinde ise aynı görevle Defter Nazırlığı oluşturulmuştur.

Bu dönemde ülke yönetiminin en üst düzeyi olan valilik kurumunda istikrar söz konusu değildi. Kural olarak görevlendirmeler bir yıl için yapılırdı. Ancak, çoklukla bir yıl içinde birkaç kez vali değiştirildiğini belgelerde görmekteyiz. Atama işlerine Dahiliye Nezareti kuruluncaya dek sadrazam adına sadaret kethüdası bakardı. Onun hazırladığı liste sadrazamanı onayından sonra padişaha sunulur ve alınan fermanla yürürlüğe konulurdu. Dahiliye Nezareti kurulunca sadaret kethüdasının görevleri buraya aktarılmış, atama listeleri nezaretçe hazırlanır olmuştur.

²³ *Takvim-i Vekayi*, defa 92.

²⁴ *Takvim-i Vekayi*, defa 71.

²⁵ M. Çadırcı, *Tanzimat'a Girenken Türkiye'de Şehir İdaresi*, (Basılmamış doktora tezi, DTCF Kütüphanesi, yazma eserler kısmı, no. 159) s. 27.

Her yılın Şevval ayı başlarında vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodaların atanmaları yapılmaktaydı. Bunu gösterir “Tevcihat-ı Hümâyun Defterleri” ilgililerce hazırlanıp Padişah’ın onayına sunulurdu. Bu listeler ayrıca Takvim-i Vekayi’de de ilân edilerek her tarafa duyuruldu. 1831 yılı Şevval tevcihi listesini incelediğimizde Türkiye’de eyaletlerin bağlı oldukları hazineleri ve kimler tarafından yönetildiklerini görebiliyoruz.

Buna göre Anadolu, Sivas, Maraş ve Adana eyaletleri Mukataat Hazinesine bağlı idi. Valileri doğrudan doğruya bu hazineye atanmaktaydı. Buralar dışında kalan, Karaman, Diyarbakır, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Trabzon, Eyalet-i Cezair ve Kaptanlık-ı Derya ise her hangi bir hazineye bağlı olmaksızın doğrudan doğruya sadrazamlığa bağlı bulunuyordu ²⁵.

Redif askeri örgütü oluşturulduktan bir süre sonra, ortaya çıkan sorunları çözmek amacıyla 1836’da ülke yönetiminde yeniden bir düzenlemeye gidildi. II. Mahmud’un doğrudan doğruya ilgi ve çabası sonunda İstanbul’da bulunan valilerin de katılmalarıyla oluşturulan “Meclis-i Şura”da bu kuruluşun durumu uzun uzadıya tartışılmış ve oy birliği ile Anadolu’dan başlamak üzere ülke yönetim birimleri yeniden düzenlenmiştir. Gerekçe, çok dağınık olan Redif Taburlarını birleştirip tek elden yönetilmelerinin sağlanarak, halkın huzur ve güven içinde geçinip gitmelerine yardımcı olma idi.

Alınan karara göre Redif Taburları takım takım birleştirilecek, yönetimlerine vezirlerden “Müşir-i Redif-i Hassa ve Mansure” unvanıyla birer muktedir zevat getirilecekti. Buna göre Türkiye’de şöyle bir düzenleme yapıldı:

Hüdâvendigâr Müşirliği adı ile, Hüdâvendigâr (Bursa) merkezi, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları birleştirilip, müşirliğine Ahmed Fevzi Paşa getirildi. Kütahya ve Karahisar-ı Sahip sancakları ise “Ferik”lik olarak bu müşirliğe bağlandı.

Redif-i Mansure Konya Müşirliği unvanıyla, Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde, Aksaray sancakları birleştirilerek müşirliğine Karaman Valisi Hacı Ali Paşa atandı. Teke, Hamid Sancakları ile Türkmen Hassı da feriklik olarak bu eyalete bağlanarak Antalya muhafızı Osman Paşa’ya verildi.

Redif-i Mansure Ankara Müşirliği diye, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Viranşehir (Safranbolu) ve Çorum sancakları bir araya getirildi. İzzet Paşa müşir oldu.

Aydın Redif Müşirliği ise, Aydın, Saruhan, Sığla ve Mentеше sancaklarından oluşturuldu. Yönetim Aydın muhassılı Yakup Paşa'ya verildi.

Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği, Erzurum, Van, Bayezit sancaklarından oluşturuldu. Esat Paşa müşir oldu. Çıldır ile Kars eyaletleri de feriklik olarak bu müşirliğe bağlandı ve buraların mutasarrıfı Ahmet Paşa ferik oldu.

Edirne Müşirliği adı ile de Edirne'nin eski kazaları ile Çirmen sancağı, Yanbolu, Nahiye-i Yanbolu, Kızanlık-ı Çırpan, Yeni ve Eski Zağra, Filibe, Pazarcık kazaları birleştirilip, müşirlik görevi Mustafa Nuri Paşa'ya verildi.

Kayseri, Bozok, Kırşehir sancakları ile Yeni İl voyvodalığı "Maden-i Hümâyün ve has kazalar" olduklarından bağımsız bir feriklik olarak ele alındı.

Bu düzenleme yapılırken İstanbul'da bulunan müşirlerden Ahmet Fevzi, İzzet, Mustafa Nuri, Esat ve Ali Paşalar II. Mahmud'un huzuruna kabul edildiler. Kendilerine müşirlik unvanı törenle verildi. İstanbul'da bulunmayanlara ise kapı kethüdarları aracılığı ile yeni görevleri duyuruldu²⁶.

Böylece valilik göreviyle Redif askeri komutanlığı aynı kimseye veriliyordu. Bu bir bakıma eski dönemin beylerbeyi görevine benzerlik gösteriyordu. Eyalet askerinin yerini artık Redif askeri almış bulunuyordu. Ne var ki bu düzenleme ile redif sorunu çözümlenememiş, Tanzimattan sonra askerlik yeni baştan ele alınarak çağdaş ülkelerdeki biçime konulmuştur. Redif askeri ise yedek asker durumuna getirilmiştir.

b) Sancak Yönetimi (Mütesellimlik)

Osmanlı ülke yönetiminde 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra yer almaya başlayan mütesellimlik, Tanzimat'ın ilânına kadar varlığını sürdürmüş bir kurumdur. Hangi gereksinmelerle ortaya çıktığı ve ne biçimde geliştiği hakkında elimizde yeterli bilgi olmamakla beraber, incelediğimiz dönemde kurumun durumunu aydınlatacak sayısız belge bulunmaktadır²⁷.

Klasik Osmanlı düzeninde sancakbeyi diye anılan görevliye karşılık olan mütesellim, sözünü ettiğimiz dönemde sancak yöneticisi olan kimse idi.

²⁶ **Takvim-i Vekayi**, defa 135.

²⁷ Bu belgelerin bir kısmını kullanarak, II. Mahmut döneminde kurumun içinde bulunduğu durumu ortaya koymaya çalışmıştık. Bkz. "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", **DTCF Dergisi**, XXVIII, (1970), s. 287-296.

Bilindiği gibi 17. yüzyıldan beri Osmanlı kurumlarında önemli değişiklikler yapılmış, bu arada mütesellimlik de yeni bir görünüm kazanmıştır. Özellikle 1627'den sonra yüksek yönetim kademelerinde görev alanların sayılarındaki artış, bunlardan bir kısmının rütbelerine uygun iş bulamamalarına yol açmıştı. Vali olmaları gerekirken kendilerine boş eyalet bulunmadığı için görev verilmeyen bir çok bey ve paşalara bazı sancakların idarî geliri "arपालık" olarak verilmiştir. Çoğu kez rütbeleriyle uygunluk göstermeyen bu görevlere kendileri gitmemişler, adamlarından birisini göndermişlerdir. Bazen de vezir rütbesinde bulunanlara asıl görevleri yanısıra ek bir gelir olarak ülkenin bazı sancaklarının yönetimi bırakılmıştır. Buraların idare işlerini böyleleri doğrudan doğruya üzerlerine alamadıklarından yerlerine birini görevli olarak yollamışlardır. Bunlar sancağın hem malî ve hem de idarî işlerini yürütüyorlar, karşılık olarak gelirin bir kısmını kendileri alıyorlardı.

Öte yandan çeşitli etkenlerle timar sisteminin bozulması sonucu, timar ve zeametlerden boşalanların "mukataat" haline sokularak mültezimlere ihalesi yaygınlaşmıştı. III. Selim, giriştiği yenilikleri sürdürmek ve yeni bir yönetim biçimini gerçekleştirmek için paraya gerek duymuştu. Bunun için de bazı ekonomik çareler aramış, boşalan timarların çoğunu mukataa haline getirerek Darphane Müdürlüğü'ne bağlamıştı. Daha sonra Nizâm-ı Cedid askerinin giderlerine karşılık bulmak üzere kurulan "İrâd-ı Cedid" hazinesine gelir sağlamak gerekince önemli bazı sancakların yönetiminden sağlanacak gelirler sözü edilen hazineye bırakıldı. Böylesi yerlerin yönetimi için hazinece mütesellimler atandılar.

II. Mahmud dönemi Türkiye'sinde sancakların büyük çoğunluğu Mukataat Hazinesi'ne bağlıydı. Anadolu, Sivas, Maraş ve Adana eyaletleri de bu hazinece atanan vali ve mutasarrıflar tarafından yönetiliyordu. Hamid, Teke, Hüdâvendigâr, Eskişehir, Aydın, Niğde, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Aydın, Niğde, Beşyehir, Kırşehir, Çorum, İçel, Kocaeli sancakları bu hazineye bağlı sancaklar olup, mütesellimleri doğrudan doğruya buraca atanmakta idiler. Ancak, yönetimde istikrar sözkonusu olmadığından saydığımız sancaklardan bir kısmı 1832'de Mansure Hazinesine bağlanmıştı²⁸.

Öte yanda, bu dönemde vali ve mutasarrıflar da yönetimlerine verilen sancaklara mütesellim atamaktaydılar. Bu atama iki biçimde gerçekleşirdi. Geçici görevle başka bir yere giderlerken valiler, yerlerine birilerini

²⁸ **Takvim-i Vekayi**, defa 52.

“Mütesellim” olarak bırakıldları. Daha önceleri böylelerine “Kaymakam” denilmekle birlikte incelediğimiz devirde mütesellim olarak anılmakta idiler²⁹. Bunların görev süreleri valilerin geri dönmeleriyle son bulurdu. Diğerleri ise doğrudan doğruya sürekli olarak sancağın yönetimiyle yine valilerce görevlendirilenlerdi. Burada söz konusu ettiğimiz sürekli olan mütesellimliklerdir.

Bir eyalet valisi veya bir kaç sancağı tasarruf eden mutasarrıfların, yönetimlerine bırakılan bütün sancakları tek başlarına idare etmeleri olanaksızdı. Buralara çoğu kez kendi kapı halkından güvendiklerini mütesellim olarak atıyorlardı. Bazen de o yörenin ileri gelenlerinden mütesellim seçtiklerini görüyoruz. Her iki halde de atama padişahın onayı alındıktan sonra kesinleşirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi geliri doğrudan doğruya merkezdeki hazinelere bağlanmış olan sancakların mütesellimleri ise, o hazinelerin nazırlarınca atanırlardı. Bu tür atamalarda da Padişah onayı aranırdı. Şunu da belirtmek gerekir ki mütesellim atanacak kimsenin “kapucubaşı” rütbesinde olması gerekiyordu.

Mütesellimler, sancakları başkaları adına (ya bir vali veya devlet hazineleri adına) yöneten birer memur idiler. Kurala göre görev süreleri bir yıldır. Ancak, buna çoğu kez uyulmadığını görüyoruz. Bazen birkaç ay içinde görevden alınanları olduğu gibi yıllarca mütesellimlik yapanlarla da karşılaşmaktadır. Valiler gerek gördüklerinde, mütesellimlerin yerlerini değiştirirler ya da görevlerine son verebilirlerdi.

Sözünü ettiğimiz dönemde mütesellimlerin görevlerini şöylece belirtebiliriz: Öncelikle iktisadi bir ünite olarak sancağın hazineye çeşitli ad ve biçimlerde ödemek zorunda bulunduğu vergilerin toplanıp zamanında gönderilmesini sağlamakla yükümlü bulunuyorlardı. Vergi gelirlerinin iltizama verilmesi, ya da doğrudan doğruya toplanarak hazineye yollanmasından sorumlu idiler. Ayrıca buna bağlı olarak iç güvenliğin sağlanmasından da sorumluydular. Özellikle 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra modern bir ordunun oluşturulması bu tarihe kadar eyalet askeri olarak da bazı görevler yüklenmiş olan Ocak yerine geçecek bir gücün bulunmaması, mütesellimleri güvenlik sağlamada zor durumda bırakmıştı. Yanlarında barındırdıkları az sayıda başı bozuk askerle istenilen başarıyı göstermek şöyle dursun, küçük ayaklanmaları bile bastıramıyorlardı³⁰.

²⁹ Kaymakam adı, 1842'de yapılacak düzenleme ile sancak yöneticisine verilecektir.

³⁰ Örneğin 1829'da Ankara halkı vergi meselesi yüzünden ayaklanarak mütesellimi öldürmüşlerdi. Karşehir mütesellimi de bir isyanda hayatını kaybetmişti. Bu tür olaylar için, bkz. II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu, adlı makalemiz, s. 288 vd.

Eyaletlerde Redif askeri teşkilâtı kurulunca, güvenliğin korunması bu kuruluşa bırakıldı. Özellikle 1836 düzenlemesinden sonra Redif ferikleri sancağın iç güvenliğini korumakla görevlendirildiler. Mütesellimler Tanzimat'ın ilanına kadar vergi toplama işleriyle uğraştılar. Tanzimatla birlikte bu görevleri muhassıllara verildi. Böylece bu kurum da tarihe karışmış oldu.

Halk'la yakın ilişkileri olan mütesellimlerin bu dönemde bir çok olaya karıştıklarını biliyoruz. Vergi toplatılmasında ve benzeri hizmetlerin görülmesinde kendi çıkarları doğrultusunda davranmaları onlardan bazılarının, yer yer ayaklanmalara bile neden olduklarını görüyoruz. Halk, hoşnutsuzluğunu çoğu zaman kadı aracılığı ile Padişah'a arz edip gerekenin yapılmasını diliyordu. Ancak, eğer kadı ve halkı temsil eden ileri gelenler mütesellimle işbirli yapıyorlarsa bu yol kapanmış demektir. Kadı'nın ilâmı alınmaksızın kural olarak şikâyet etmek mümkün değildi. Ayrıca şikâyetlerin genellikle çok geç sonuçlanması, halkı umutsuzluğa düşürüyordu. Bunun sonucu yer yer isyanlar görülüyordu. Özellikle vergilerin dağıtımı ve toplanmasında kendini gösteren anlaşmazlıklar büyümekte, çaresiz kalan yoksul halk ayaklanmaktaydı. Bu durum II. Mahmut devrine özgü değildir. Celâli İsyânları ile başlayan ve ardı arkası kesilmeyen bu tür olaylar, Tanzimat'la da sona ermeyecek, İmparatorluğun dağılmasına dek sürecektir.

c) Voyvodalık

Tanzimat öncesi en küçük yönetim birimi olarak "voyvodalıklar"ı göstermek pek de yanlış olmasa gerekir. Gerçi, resmî yönetim bölümleri arasında eyalet ve sancaktan sonra voyvodalık diye bir birim söz konusu değildir. Başka bir deyişle eyalet sancakların birleştirilmesinden oluşturulurken, sancaklar, voyvodalıkların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıyordu.

Bildiğimiz kadarı ile başlangıçta "has" denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye "voyvoda" deniliyordu. Daha

³¹ 1831'de Mukataat Hazinesine bağlı olarak voyvodalıkla yönetilen başlıca yerler şuralardı: Yulakabad, Saraycık, Karamürsel, Ayvalık, Kozluca-ı Tuzla, Aydıncık, Mudanya, Soma, Kırkağaç, Ayaş, Yenişehir-i Bursa, İnegöl, Gemlik, Pazarcık, Manyas, Gönpazarı, Edremit, Ayazmand, Çandarlı, Karşehir, Geyve, Taraklı, Seferhisar, Günyüzü, Domaniç, Göynük, Bilecik, Akhisar-ı Geyve, Kurupazar-ı Nallı, Kepsut, Virankuş, Kirmastı, Yanhisar. Buraların voyvodaları her yıl Mart ayı başında bağlı buldukları Mukataat Hazinesine atanmakta idi. Hiç şüphesiz, bu saydıklarımız dışında da voyvodalık biçiminde yönetilen yerler vardı. Verdiğimiz liste yalnız Türkiye'deki bazı kasabaları kapsamaktadır. (**Takvim-i Vekayi**, Defa, 125).

sonraları “serbest timarlar”ın, vali veya mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvodalara yönetildiğini görmekteyiz. Özellikle timar sisteminin giderek değişikliğe uğraması, iltizam ve mukataa usulünün yaygınlaşması, voyvodalığın gelişme ve yayılmasına neden olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren hükümetin para sıkıntısı çekmesi, geliri fazla küçük bölgelerin doğrudan doğruya hazineye bağlanarak yönetilmesine yol açmıştı. II. Mahmud döneminde ise birçok kasaba, köy ve hatta şehir bu biçimde voyvodalıkla idare ettiriliyordu³¹.

Hazinenin yanısıra vali ve mutasarrıfların da gelirleri kendilerine bırakılan sancaktan küçük yerlere voyvoda gönderdiklerini belirtmiştik. Bunlar daha çok, o yöreyi iyi bilen, âyanlık yapmış olan kimseler arasından voyvodalarını seçerlerdi. Buyruldu ile mütesellim ve kadıya kimin voyvoda olarak atandığını bildiren valiler, bunlara müdahale edilmemesini özellikle vurguluyorlardı³². Bu atamada ilgimizi çeken bir nokta da o bölge ileri gelenlerinin voyvoda seçtirmek istedikleri kimseleri saptayarak valilere bildirmeleri idi³³.

Hazineye bağlı olup voyvoda ile yönetilen yerlere ise kural olarak her yılın mart başında atama yapılırdı. Görev süreleri bir yıl olmakla birlikte daha uzun süre voyvodalık yapmak mümkündü.

Voyvodalar, bölgelerinin vergilerini bizzat toplayarak hazineye veya ilgiliye ödemekle yükümlüydüler. Bunun yanısıra yönetimlerine verilen yerin güvenliğini sağlamak, gerektiğinde ve istendiğinde halktan asker toplayıp seferlere katılmak da görevleri idi. Voyvodalıklara eyalet ve sancak yöneticileri karışamazlardı. Daha doğrusu karışmamaları gerekirdi. Tanzimat öncesinde bunun hiçte böyle olmadığını, hükümet merkezine yapılan şikâyetlerden anlıyoruz.

Öte yanda voyvodalar da devrin diğer yöneticileri gibi yaptıkları yolsuzluklar sonucu görevden alındıklarında, kolay kolay boyun eğmiyorlardı. Devlet otoritesi iyice sarsıldığından ayaklanan voyvodalarla bile çoğu kez başa çıkılamıyordu. Ya afediliyorlar, ya da başka bir göreve atanıyorlardı.

Tokat voyvodası kapıcıbaşılardan Lütfullah Bey, görevi sırasında ileri gelenlerle işbirliği yaparak bakır tüccarlarından sekizer, onar kese akçe

³² Ne var ki bütün uyarılara rağmen, mütesellimler ve diğer yöneticiler, voyvodaların işlerine karışmaya devam etmişlerdir. Voyvodaların yönetimindeki halktan çeşitli vesilelerle almamaları gereken vergileri tahsil etmişlerdir.

³³ Böyle bir seçimin Konya’da yapıldığını saptamış bulunuyoruz. Bkz. **Karaman Şer’iye Sicili, Defter No: 295**, s. 3.

aldığı, bu yüzden kentte bakır alacak kimsenin kalmadığı, kalhane gelirinin azaldığı gerekçesiyle şikâyet edilmişti. Voyvodanın diğer yolsuzlukları da dile getirilmişti. Bunun üzerine rütbesi alınarak, Sinop Kalesinde kalebent olunması Bozok Sancağı mutasarrıfı Cebbarzade Süleyman Bey'den isteniyordu. Ancak Tokat naibi ile ileri gelenleri voyvoda hakkındaki şikâyetlerin doğru olmadığını, kendisine iftira atıldığını, affedilmesini ya da Sinop yerine Çankırı'ya sürülmesini dilemişler, bunun üzerine serbest bırakılmıştı³⁴.

Hacegân-ı Divân-ı Hümayundan Abdülkadir Bey'in Ankara Sancağında mütesellimlik yaptığı yıllarda (1808'de mütesellim olmuştu) Ayaşta voyvoda olan Esat Ağa (1803-1808 yılları arasında bu kentte mütesellimlik yapan ve zulmü bilinen Mesut Ağa'nın kardeşidir) etrafına topladığı kimselerle Ankara üzerine yürümüşü. Bunun üzerine kent halkı toplanarak her ne dileği varsa karşılayacaklarını, yeter ki çoluk çocuklarına dokunmamasını istemişlerdi. Külliyyetli para talep edince, bu kadar parayı hemen sağlamanın güçlüğü karşısında mütesellim Abdülkadir Bey'e başvurmuş ve hazine gelirinden 69115 kuruş borç alınarak zorba voyvoda Esat Ağa'ya verilmişti. Bu paranın Ankara Damga vergisiyle İki Haymana mukataasının 1808 yılı geliri olduğunu başka bir belgeden öğreniyoruz. Gelir zamanında hazineye gönderilmeyince mütesellim İstanbul'a çağrılmış, nedeni sorulunca da olayı olduğu gibi anlatmıştır. Bunun üzerine paranın Ankara Sancağı tevzi defterine eklenerek acele toplanması emr edilmişti³⁵.

Bazen voyvodalar halkı soymakla yetinmiyorlar, devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmelerini de engelliyorlardı. Örneğin Kütahya Sancağına bağlı Şeyhli Kazası voyvodası Hacı Ahmet ve halktan Hacı Mehmet ve Berber Mestan adlı kimseler söz ve işbirliği yaparak Sancaktan her yıl Baruthane-i Amire'ye gönderilmekte olan güherçileden paylarına düşen kısmı af ettirdiklerini ileri sürerek halkı güherçile imal ve tedarikinden menetmişlerdi. Anadolu valisi Vezir Hasan Paşa'nın müdahalesi sonunda 1822'de voyvoda ve adamları Ankara'ya sürülmüşlerdi³⁶.

Yörükân-ı Ankara Kazası Ankara Sancağı dahilinde olduğu halde Beypazarı voyvodası, buranın birkaç yıldan beri Darphaneye bağlatılmış olduğunu ileri sürerek vergi toplamak istemişti. Bunun üzerine halk

³⁴ H. Cinlioğlu, Osmanlılar Zamanında Tokat, III, s. 25-27.

³⁵ Ankara Şer'îye Sicili, defter No. 208, belge 412.

³⁶ Ankara Şer'îye Sicili, Defter No. 222, belge 148.

şikâyetçi olmuş, durum merkezden sorulmuş ve böyle bir işlemin olmadığını, halkın vergilerini Ankara Sancağı mutasarrıflarına ödeyecekleri bildirilmişti³⁷.

Örnekleri çoğaltabiliriz. Ayvackı voyvodası Ahmet Bey, görevi boyunca halktan yedi yükten fazla akçeyi tahsil ettiği için hapsedilmiş, aldığı akçenin de geri iadesi yoluna gidilmişti³⁸. Kayseriye bağlı Develi'de 1834-1835 yılları arasında voyvodalık yapmış olan Yusuf Bey, ayrıldıktan sonra yerine geçen Mehmet Ağa ve kaza ileri gelenlerince Kayseri naibine şikâyet edilmişti. 1837'de yapılan yargılamada şikâyetçiler, eski voyvodanın 1834 yılında "Taahüdiye" adı ile halktan 6 000 kuruş; 1835'te aynı adla 9 000 kuruş, başka adlarla 5 000 kuruş ve uşağına hizmet 500 kuruş, oğluna at bedeli (Esb baha) 100 kuruş olmak üzere toplam 21 500 kuruşu yasa dışı olarak aldığı belirlenmişti. Muhasebesi yapılırken bu paranın borçları arasında gösterildiği, bunu kabul ettiği, başkaca bir işleme gerek olmadığı kararına varılmıştı³⁹.

Voyvodalar da kimi mütesellimler ve âyânlar gibi görevden alındıklarında veya cezalandırıldıklarında isyan ediyorlardı. Devlet otoritesinin iyice sarsıldığı sıralarda yöneticiler bunlarla bile başa çıkamıyorlardı. Anlaşma yoluna gidiliyor veya bağışlanıyorlardı. Başka bir göreve atanıyorlardı. Örneğin, Karahisar-ı Şarkî Sancağına bağlı Milâs kazasında voyvodalık yapmakta olan Mehmet Ağa, halka zulm ettiği için sık sık şikâyet edilmiş, Hükümet önceleri kendisine nasihat ettirip bundan vazgeçmesini sağlamaya çalışmıştı. Fakat voyvoda gittikçe halkı ezmeye ve kendisi için çeşitli adlarla vergi toplamaya devam edince, görevden alınarak yerine Gümüşhane ileri gelen ailelerinden Kurbağazade İbrahim atanmıştı. Kurbağazade görevine başlayınca, sabık voyvoda Mehmet, etrafına topladığı 300-500 kadar adamı ile üzerine yürümüş mal ve mülkünü yağmalayarak evini ve değirmenini ateşe vermişti. Kazanın 1829 yılına ait hazine gelirlerini de (Emval-ı miri) zorla tahsil etmişti. Devlete ayrıca 10 000 kuruş borcu olan bu asi voyvodanın yakalanıp Kayseriye sürgünü için Gümüşhane Madeni Emni Yusuf ile Kayseri naibine Ferman gönderilmişti⁴⁰.

Voyvodalık yapıp halka ve devlete yararlı hizmetlerde bulunanlar da vardı. Ancak, mevcut belgelerden bunlar hakkında fazla bilgi edinmemiz

³⁷ Ankara Şer'îye Sicili, Defter No. 224, balge 226.

³⁸ Takvim-i Vekayi, Defa 154.

³⁹ Kayseri Ş. S. Defter no. 197, s. 5.

⁴⁰ Kayseri Ş. S. Defter no. 200, s. 177.

mümkün olmadı. Edincik voyvodası Dergâh-ı Ali Kapucubaşlarından Abdülaziz Ağa, yararlı işler yapanlardandı. Göreve başladıktan sonra yirmi yıla yakın süreden beri, kazada harabe şeklinde bulunan iki hamamı, kasabanın su yollarını, kaldırımlarını onartmış, ayrıca yeniden üç çeşme yaptırmıştı. Bursa yolu üzerinde bulunan nehire kargir köprü inşa ettirmiş, kasabaya bağlı köylere de el atmıştı. Akçapınar Köyünün mescidini onartmış, Hamamlı Köyüne yeni okul yaptırmış, su yollarını onartmıştı. Halkın refahı için de bazı önlemler almıştı. Kasabada iki adet zeytin mağazası ile bir yağhane açtırmış, Adaklı ve Hamamlı köylerinde üç taş değirmeni yaptırıp civarına ikibinden fazla dut ağacı diktirmişti. Ayrıca Dutluk adlı bölgeye de 350 adet zeytin ağacı diktirmişti. Düzler ve Taşkebiri denilen yerlerde ise otuz dönümlük bağ yaptırmıştı. Aynı voyvoda üç dönümlük diğer bir arazi parçası üzerinde açtığı boya kuyularını “Evkâf-ı Hümayun”’a bağlamış bu vakfın geliri ile Edincik’te bulunan çeşmelerin tamir ve masrafları ile çeşitli tekkelerde Kur’an okutulmasını sağlamıştı ⁴¹.

Tanzimattan hemen sonra yapılan düzenleme ile voyvodalık kurumu tamamen ortadan kaldırılmış, mülkü teşkilatta sancağın bir alt birimi olarak “Kaza” ünitesi oluşturulmuştur. Kaza müdürleri seçimle bu göreve getirilerek, voyvodaların görevleri bir bakıma bunlara devredilmiştir. Yapılan mali düzenlemelerle de hazine gelirlerinin toplanmasında yeni yöntemlere baş vurulmuş, voyvodalık tarihe karışmıştır.

d) Âyanlık ve Muhtarlık

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına dek süren uzun dönemde taşra yönetiminde âyân ve eşrafın etkin bir biçimde söz sahibi oldukları bilinmektedir. İleri gelen kimselerin oluşturduğu bu zümrenin kimlerden oluştuğu ve hangi yollarla yönetimi etkiledikleri ayrıca incelemeye değer. Burada sözünü edeceğimiz âyânlık, ileri gelenler arasından seçimle niteliğini aşağıda vereceğimiz göreve getirilen kimselerin oluşturdukları bir kurumdur. Bu anlamda âyânın ileri gelenler diye belirttiğimiz âyân ve eşrafla isim benzerliğinden başka bir ilişkileri yoktur.

Resmî âyânlığın Osmanlı İmparatorluğunda nasıl ortaya çıktığı üzerine son yıllarda araştırma ve incelemeler yoğun bir biçimde sürdürülmektedir ⁴². Burada kurumun ortaya çıkışı ve geçirdiği evreler

⁴¹ **Takvim-i Vekayi**, Defa 154.

⁴² Âyanlık kurumunun ortaya çıkışı, ve geçirdiği evreler üzerinde araştırma ve incelemeler yoğunlaştırılarak sürdürülmektedir. Konuyla ilgili belgelerin önemli bir kısmını Sayın Prof. Dr. Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara 1977 adlı eserinde yayınlamış, diğer araştırmalarında da ayanlarla ilgili bilgiler vermiş bulunmaktadır.

üzerinde duracak değiliz. Ancak, konumuzu oluşturan dönemdeki durumu üzerinde kısa ve özlü bilgi vermekle yetineceğiz.

II. Mahmut dönemi Türkiye'sinde olageldiği gibi her şehir ve kasabada hükümet görevlileriyle halk arasında vergi ödenmesinde, askere almada ve benzeri ilişkilerin sağlanıp yürütülmesinde aracılık yapan âyânlar, vali, mütesellim ya da voyvoda gibi, merkezce, veya yöneticilerce atanmıyorlardı. Bunlar yörenin ileri gelenlerince seçimle iş başına getirilirdi. Bu bakımdan yerel yönetimin oluşmasında ve halkın yönetime katılması yönünden âyânlık ilginç bir kurum olarak Osmanlı yönetimine geçmiş bulunmaktadır.

Kurala göre, kadı, müftü, müderrisler, nakibü'l-eşraf kaymakamı, esnaf dernekleri yöneticileri ve iş bilir sözden anlar bir kaç kişi diye de adlandırılan şehrin sivrilmiş kimseleri aralarında toplanarak birisini âyân seçmeleri gerekirdi. Ancak zaman zaman buna uyulmadığını görüyoruz. Vali ve mutasarrıfların sözünü ettiğimiz kimselerin oyunu almadan âyân atadıkları olurdu. Özellikle seçimde uyuşmazlık çıktığında ya da olağanüstü durumlarda bu yola sık sık başvuruluyordu.

Kural gereği ileri gelenlerce seçilen âyânın adı şer'îye siciline yazılır ve kadı'dan alınan ilâmla durum sancak yöneticisine bildirilirdi. Onun da uygun görmesiyle seçim kesinlik kazanırdı.

Âyânların görevlerine gelince, şehir, kasaba ve köylerden sefer sıralarında istenilen asker, yiyecek, malzeme ve benzeri gereksinmelerin karşılanmasında yönetici ve görevlilere yardımcı olmak, vergilerin dağıtım ve toplanmasında halkı temsilen hazır bulunmak ve gerektiğinde bazı vergileri bizzat toplamak şeklinde özetleyebiliriz. Ancak, bölgelerin iktisadî özelliklerine göre bunlara başka görevler de verilirdi. Maden işletilmesi, odun nakli, nüfus ve mal-mül sayımı, asker için yiyecek hazırlanıp depolandırılması gibi işlerde âyânlardan yararlanılmaktaydı.

Bunlara yaptıkları hizmetler karşılığında sancak halkınca ücret ödenirdi. âyâniye denilen bu ücret yılda iki kez sancak giderleri hesaplanırken ayrı bir kalem olarak kayda geçirilmekteydi⁴³.

Devrin diğer yöneticileri gibi, âyânların da halk'la ve birbirleriyle ilişkileri genellikle iyi değildi. Kendi çıkarları için vergi dağıtım ve toplanmasında yolsuzluk yaptıkları, diğer yöneticiler ve görevlilerle birlikte

⁴³ Bu dönemde de sancak giderlerinin altı ayda bir dökümü yapılarak kayıtlara geçirildiğini biliyoruz. "Tevzi Defteri" denilen bu belge merkezin onayı ile kesinlik kazanırdı. Defterlerin bir sureti şer'îye sicillerine geçirildiği için elimizde bol örnek bulunmaktadır.

halk yararına olmayan işlere karıştıkları hakkında elimizde belgeler bulunmaktadır. Özellikle âyân seçimlerine hile karıştırıldığı, ya da halk'a rağmen ileri gelenlerce istenmeyen kimselerin bu göreve atandıklarına tanık oluyoruz. Öte yanda âyân olmak için bazı ailelerin bir birleriyle yıllar yılı mücadele ettiklerini de biliyoruz⁴⁴.

II. Mahmud, halkın refah ve güvenini sağlamak amacı ile yönetimde düzenlemeler yapmanın gerekli olduğunu bildiğinden âyânlığa da çeki düzen vermek istemiştir. Kurumu bütünüyle birden bire kaldırmanın boşluk yaratacağı bilindiğinden, 1826'dan hemen sonra sancak merkezlerinde "Sandık Eminliği" oluşturulmuş, âyânın bazı görevleri bu kuruma verilmişti. Daha sonra 1829'da İstanbul mahallelerinde Muhtarlık örgütü kurulmuş, 1833'de ise bütün köy ve mahallelerde muhtarlık işlerlik kazanmıştır. Böylece âyânın görevi kendiliğinden son bulmuş, işsiz kalan bu görevlilere Redif askeri teşkilâtında görev verilmiştir. Tanzimat'ın getirdiği yönetim biçiminde ise artık âyânlığa yer yoktur.

İlk kez İstanbul dışında Kastamonu mahallelerinde ve sancağa bağlı kazalarda âyânlık yerine kurulan muhtarlık örgütü, kısa bir sürede bütün Türkiye'de Padişahın emri üzerine kurulmuştur⁴⁵.

Kastamonu müteselliminin muhtar seçiminde uyguladığı yöntem, örnek alınmış, diğer şehir, kasaba ve köylerde aynen uygulanmıştır. Buna göre, her mahallede denenmiş, iyi huylu oldukları anlaşılmış becerikli kimselerden I. muhtar ve II. muhtar adı ile ikişer kişi seçiliyordu. Her muhtar, mahallesi halkına ve muhtarlara da imam kefil olduktan sonra, ileri gelenler de birbirlerine kefil ediliyorlardı. Böylece mahallede güvenliğin sağlanması ve bir uygunsuzluk yapılmaması için herkese sorumluluk verilmiş oluyordu.

Muhtar seçilenlerin adları şer'îye siciline geçiriliyor, ayrıca Defter Nazırına ve Ceride Nezaretine de bildiriliyordu. Nezaret'e bildirilen isimler incelendikten sonra Padişah'a sunuluyordu. Onun onayından sonra her muhtar için özel bir şekilde Darphane'de mühür kazılıyor ve kendilerine gönderiliyordu.

Muhtarların önde gelen görevleri mahallelerinde güvenliğin sağlanması idi. Bunun için başka şehir ve köylerden mahalleye gelenlerin durumlarını

⁴⁴ Y. Özkaya, "XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Ayanlık İddiaları", *"DTCF Dergisi, XXIV*, s. 195-231.

⁴⁵ M. Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bulleten, XXXIV* (1970), s. 409-420.

öğrenmek, yanlarında bulundurmaları zorunlu olan mürur tezkerelerini tetkik edip, niçin geldiklerini, nerede kaç gün kalacaklarını anlamak, tezkeresiz gelenleri mahalleye sokmamak başka bir kasaba veya köyden mahalleye gelen, devamlı oturmak amacıyla ise, yerleşeceği mahallede kendisine ev göstermek, mahalle halkından birisini yeni gelene kefil etmek, adını mahalle defterine kaydedip, Defter Nazırına bildirmek.

Muhtarlığını yaptıkları mahalleden başka bir yere gitmek isteyenlere “Mühürlü Pusula” vermek. Bu pusula “Mürur Tezkeresi” almak için gerekiyordu. Suç işlemiş olanlarla, seyahatının amacı anlaşılmyanlara bu pusula verilmiyordu.

Mahallede doğan, ölen, kaybolan, başka mahalleye gidenlerin kayıtlarını mahalle defterinden silmek, yerleşmek amacıyla gelenlerin de kayıtlarını yapıp günü gününe Defter Nazırına bildirmek.

Gerektiğinde mahalle halkını temsilen yapılacak toplantılara katılmak, mahallesi halkına düşen verginin dağıtım ve toplanmasına yardım etmek, haksızlık yapılmasını önlemek için mahalle giderlerinin defterini tutmaktan ibaretti.

Mahalle ve köy muhtarları, 1830 nüfus sayımından hemen sonra sancak merkezlerinde kurulan Defter Nazırlarına, Defter Nazırları da bu tarihte İstanbul'da ihdas edilmiş olan Ceride Nezaretine bağlı idi. Ancak, muhtarların denetimi Defter Nazırları tarafından yapılmıyordu. Sancağın yönetici olan mütesellimler muhtarların amiri idiler.

Muhtarlık örgütünün kurulmasında amaç, ülkede iç güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırmak, halkı âyânın baskısından kurtarmaktı. Ne var ki asıl problemlere eğilme yerine geçici bazı önlemlerle bunu gerçekleştirmek olanaksızdı. Alınan bütün tedbirlere rağmen halkın huzursuzluğu gün geçtikçe artmış, Tanzimatla birlikte oluşturulan güvenlik örgütü de soruna çözüm getirmekten uzak kalmıştır. 1833'te oluşturulan muhtarlık görev ve yetkileri değişmeksizin günümüze dek süregelen bir kurum olup Tanzimat'tan sonra ufak tefek değişiklikler geçirmiştir.

e) Defter Nazırlığı

II. Mahmud dönemi Türkiye'sinde muhtarlıktan sonra oluşturulan yeni bir kurum da Defter Nazırlığı'dır. 1830'da genel bir nüfus sayımının başlatılması, sayım sonunda peyder pey İstanbul'a gönderilen nüfus defterlerinin değerlendirilmesi için hükümet merkezinde ayrı bir kuruluşa

⁴⁶ Defter Nazırlarına ödenen ücretler de Tevzi Defterlerine eklenerek halktan alınırdı.

gerek duyulmuştu. Bunun için Ceride Nezareti adı ile yeni bir nezaret kuruldu. Sancak merkezlerinde ise bu nezarete bağlı olarak Defter Nazırlıkları oluşturuldu. 1831 yılından itibaren sancak merkezlerinde faaliyete geçen bu kuruluşun görevi, günümüz nüfus müdürlüklerininki ile hemen hemen aynı idi. Sancak merkezinde bulunan nazıra bağlı olarak kasabalarda görev alan mukayyid veya jurnal memurları aracılığı ile doğan, ölen, göç edenleri günü gününe kayıtlara geçirip altı ayda bir merkeze bildirmek bu kuruluşun görevi idi. Ayrıca yeni sayımların yapılmasında görev alanlara yardımcı olmak, men-i mürûr'un uygulamasını kontrol ederek iç göçün önlenmesini sağlayıp, güvenliğin korunmasını kolaylaştırmak da defter nazırlarının görevleri idi.

Sancak ileri gelenlerince seçilen defter nazırları ile mukayyidlere, maaş ödenmekteydi. Ancak bu vergi olarak halktan alınıyordu⁴⁶.

Defter nazırları, mukayyidlerin her ay gönderdikleri nüfus olayları ile ilgili defterleri özetleyip yeniden bir deftere geçiriyorlar ve altı ayda bir Ceride Nezaretine gönderiyorlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi bunlar ayrıca "Mürur Tezkeresi" vermekle de görevli idiler. İç seyahatın izne bağlı olduğu İmparatorlukta bu hiçte küçümsenecek bir iş değildi. İşlerin görülmesi ayrı bir çalışma yerine gerek gösterdiğinden her sancak merkezinde defter nazırına ait bir daire bulunuyordu. "Jurnalhâne" ya da "Defter Nazırı Dairesi" diye de adlandırılan bu dairenin giderleri ve kirası sancak halkınca karşılanıyordu.

Defter nazırları için de Darphane'de mühürler kazılarak gönderiliyordu. Verdikleri mürur tezkerelerinde ve diğer yazışmalarda bu mühürlerini mutlaka kullanmaları gerekirdi.

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeniden mal-mülk sayımı yapma gereğinin doğması bu kuruluşun görevlerini artırmış, bazı değişikliklerle kurum varlığını nüfus daireleri olarak günümüze kadar sürdürmüştür.